

MARINENS ARKIV I RIGSARKIVET SOM PERSONALHISTORISK KILDE

AF

H. F. KLÆR

Indenfor det personalhistoriske Studium maa man gøre sig det klart, at Slægternes sociale og økonomiske Position i Tidens Løb bevæger sig efter Sinuskurver, hvilket vil sige, at man – naar man søger sin Slægts Oprindelse – maa være forberedt paa at finde den i helt andre sociale Omgivelser end de, hvor den nu er placeret.

Det er altsaa ikke nok for Personalhistorikeren at have Adgang til Registre over Folk som f. Eks. Præster, Jurister, Forfattere, Embedsmænd, Officerer o. lign., enhver Befolkningsgruppe, der kan registreres, har Interesse ud fra den Betragtning, at Størsteparten af Menneskeheden efterlader sig Afkom, hvoraf nye Slægter opstaar.

Under denne Synsvinkel maa en Registrering af Flaadens Personel gennem Tiderne anses for at være i høj Grad paakrævet, saa meget mere som Flaadens Arkiver endnu findes under saa uoverskuelige Forhold, at man kun ved et indgaaende Studium kan finde frem til Kilderne, der – naar man faar en tilgængelig Oversigt over dem – flyder rigeligt helt tilbage til 1670, forud for hvilket Tidspunkt de er behandlet i H. D. Linds tre udmærkede Bøger om Flaaden og dens Personel under Kongerne Frederik II, Christian IV og Frederik III.

Marinens Arkiv i Rigsarkivet har, paa Grund af den manglende Registrering, været meget lidt anvendt. Dets Omraade er begrænset til Søkøbstædernes og Kysternes Befolkning, men med Hensyn til disse Befolkningsgrupper indeholder det Oplysninger, der i Alder nærmer sig de ældste Kirkebøgers.

Albert Fabritius og Harald Hatt: „Haandbog i Slægtsforskning“ giver Side 204 følgende Oplysning om Sørullerne: „I Rigsarkivet findes Generalkrigskommissærens Arkiv med Lægdsrullerne fra ca. 1790 og Sørullerne fra 1802 (for Fyns Vedkommende fra 1796) samt en Del spredte Søruller fra ældre Tid“. Dette er et meget mørkt Billede af de virkelige Forhold. Marinens Arkiv indeholder mangfoldige Op-

lysninger om og Afskrifter af disse Ruller helt tilbage til Tiden omkring 1670, men Materialet har hidtil været ret vanskeligt tilgængeligt. Under den nu – med Tuborgfondets Støtte – foregaaende Registrering begynder der at danne sig et Billede af et Samfund, hvis Livsførelse laa i saa faste Rammer, og hvis Tilværelse er saa gennemregistreret, at man – hvor Kassationerne ikke har grebet ind – kan vente at opnaa gode Resultater.

Kildematerialet falder i store Træk i følgende Dele: Nyboder med det faste Mandskab, Enrolleringen, de civile Betiente, Skibene og Søkvæsthuset. Sammenhold og Kombination af disse Kilder med Kirkebøger og Folketællinger kan føre vidt frem, hvor man tidligere ansaa en Fortsættelse af Undersøgelserne for formaalsløs.

Naar disse Kilder hidtil har været saa lidt benyttet, er det formentlig fordi de findes i Bøger, hvis Indretning og Terminologi man ikke ret har forstaaet, og tildels kun i Afskrifter i forskellige Arkivalierækker. Den nu igangværende Registrering viser Vej ogsaa til dette Materiale. For at kunne benytte disse Kilder er det nødvendigt at faa et Overblik over deres indbyrdes Sammenhæng og til Dels over den Terminologi, de benytter.

I Tiden indtil ca. 1700 – og ogsaa i nogen Grad under den store nordiske Krig – hvervedes en stor Del af Flaadens Mandskab i Udlandet, fortrinsvis i Hamburg, Lybæk, Bremen, Amsterdam og andre hollandske Byer, ja endog i England, men efter 1720 var Marinens Personel næsten udelukkende nationalt dansk-norsk. Mens Officerspersonellet, der ogsaa besatte de tekniske Stillinger, ved T. A. Topsøe-Jensen og Emil Marquard: Officerer i den dansk-norske Søetat 1660–1814 og den danske Søetat 1814–1932, Kbh. 1935, er fuldt belyst, maa man sige, at det faste og enrollerede Mandskab hidtil i store Træk har været ubehandlet. Mandskabet falder, som antydnet i fire adskilte Grupper: *Det faste Mandskab, de enrollerede, Soldatesken og de civile Betiente*. Disse Grupper skal her fremføres hver med en kort Omtale.

Det faste Mandskab omfattede Underofficerer og Menige og var inddelt i Divisioner (Matroser og Artillerister), Haandværkerstokken og Holmens Compagnie (Værftsarbejdere). Dets Opgave var at udgøre Besætninger til Flaadens Skibe, saaledes at disse altid kunde være klar til krigsmæssig Anvendelse, samt at bygge og vedligeholde Skibene. Hertil var en fast Organisation nødvendig, og i 1680 inddelte man derfor dette Mandskab i faste Rammer, der dels omfattede Matroserne, der var nødvendige til Skibenes Manøvrering, Artille-

risterne (paa den Tid kaldet Tøjhusfolkene), der skulde betjene Kanonerne og Haandværkerne og Holmens Compagnie, der som omtalt skulde bygge og vedligeholde Flaaden og besørge de nødvendige Arbejder paa Værfterne.

Krigsfolkernes Inddeling bestod oprindeligt af 30 Compagnier à ca. 100 Mand inddelt i 3 Divisioner à 10 Compagnier. Tøjhusfolkene inddeltes i 3 Compagnier, et til hver Division. Denne Inddeling blev selvfølgelig gennem sin lange Levetid (1680–1848) Genstand for forskellige Ændringer men holdt dog sin Struktur uden anden Forandring, end at der i 1756 tilføjedes en 4. Division, og at Divisionernes Antal efter Tabet af Norge i 1814 nedsattes til 2.

Regnskabet med disse faste Folk nødvendiggjorde en hel Del Mandtal – de saakaldte Ruller – der nu kan føre til den enkelte Persons Identifikation. Grundlaget for den samlede Organisation var Divisionsrullen, der førtes af Compagniets Sergeant under Chefens Ansvar og angav hver Mand ved hans Plads i Organisationen, som f. Eks. Matros af 2. Divisions 4. Compagnie Nr. 17, N. N., og under denne Betegnelse kan man følge ham paa hans Vandring gennem Tjenesten.

Et vigtigt Moment er, at ethvert Pengemellemværende med Staten afføder Regnskab og Skriveri, og da en stor Del af det faste Mandskabs Løn bestod af Husleje, Beklædning, Bepising o. lign., har det for denne organiserede Befolkningsgruppe efterladt et stort Antal Ruller, hvor deres Krav paa eller Gæld til Statskassen er optegnet. Disse Ruller falder i to Hovedgrupper, en for Landtjenesten (Divisionerne, Nyboder, Tøj-, Kost- og andre Ruller) og en for Søtjenesten (Skibsrullerne, hvoraf nogle er rent organisatoriske, andre værdibetonede).

Grundlaget for Divisionernes Organisation findes i Lovene, de saakaldte Krigsartikler, hvoraf de bedst kendte er: Kong Friderich den Femtes Søe-Krigs-Artikel-Brev af 1752 og sammes Krigs-Artikels-Brev for Land-Tjenesten ved Søe Etaten af 1756, begge med fortrinlige Registre, der i tilsammen 1761 Artikler i Detailler fastlægger Tjenesten ved Søetaten og som tildels gjaldt lige op til Slutningen af forrige Aarhundrede. Her foreskrives hvilke Ruller og Lister, der skal føres, og det er et meget stort Antal. For de flestes Vedkommende fremgaar Betydningen af Rullens Benævnelse, men visse af dem beherskes af en Terminologi, som for udenforstaaende kan være ret uforstaaelig. Som Eksempel paa de sidste skal nævnes: *Forbedringsruller* der angiver, hvem der i Togtets Løb er avanceret og derfor skal have en Forbedring i Løn eller Tillæg, *Menageruller* der angiver Beparelser – særlig i Kosten – som senere erstattes Mandskabet i Penge eller Tobak

(i Registeret findes det sidst omtalte Forhold ganske betegnende under Stikordet „Sultepenge“), *Køkken-Tændelses-* og *Køkken-Shukkelses-Ruller* der angiver hele Skibets Besætning – hver Mand nævnt ved Navn og Rullebetegnelse – ved henholdsvis Kommandoens Hejsning og Strygning som en Kontrol paa, hvormange Folk der betaales Kost til, *Kommen- og Gaaende Rulle* der angiver Forandringer i Besætningen i Togtets Løb, *Brænderosruller* der anfører Folkene og den Mængde Brændeaffald (Ros), de har Krav paa, o.m.a.

Ruller over Gage, Kost- og Kvarterpenge, Tøj, Hatte, Sko o. lign. fordrer ingen særlig Forklaring.

Det Mandskab, der boede i Nyboder, findes i denne Bydels Ruller, de saakaldte *Husbøger*, hvor de er indført ved Til- og Fraflytning, oftest med en Bemærkning om hvorfra de kom og hvortil de flyttede. Nyboders Beboere udgjorde i Flaadens Velmagtsdage, d.v.s. i sidste Halvdel af 1700-Tallet ca. 15000 Mennesker, en ret stor Del af det daværende Københavns Indbyggerantal.

Et Supplement til dette System af Ruller findes i Søetatens Skifteprotokoller og Søetatens Combinerede Rets Forhørs- og Domprotokoller. Det skal her tilføjes, at den, der søger Oplysninger her, i sidste Instans kan gøre gode Fund ved at gennemgaa de paagældende Aargange af de forskellige Arkivalierækkers indkomne Sager, hvor man finder et Væld af Ansøgninger o. lign. fra Enkeltmand, som det ikke har været muligt at medtage ved Registreringen.

En Kilde af stor Værdi er endvidere Præsentationsbøgerne, der angiver, hvornaar en Mand er indtraadt i eller afgaaet fra Tjenesten og ofte andre Oplysninger om ham. Desværre er en Del af disse Bøger gaet tabt, men der findes dog en Række for Haandværkerstokken og en Del fra Divisionerne, ligesom der for de sidste findes en Del Lister, som er medtaget i Registreringen. Enhver Mand skulde, naar han var antaget, præsenteres for samtlige Medlemmer af Admiralitetet og Generalkommissariatet som en Kontrol med Compagniefernernes Komplettering af Compagniernes Mandskab.

Haandværkerstokken, Tøjhusfolkene og Holmens Compagnie var organiseret efter samme Linier men i egne Ruller, idet dog Tøjhusfolkene ca. 1750 indgik i Divisionerne.

Indenfor Haandværkerstokken findes Mandskabet inddelt efter Haandtering (Tømmermænd, Mastemagere, Pælebukkere, Blokke-drejere, Billedhuggere, Smede, Rebslagere, Sejlmagere m. fl.) og indenfor disse Grupper i Underofficerer (Qvarteermænd og Formænd), Mandskabet, der atter inddeltes i Klasser fra Tømmermændenes 7 til

andre Haandværks 3 à 4, og endelig Drengene med deres 6 Klasser, og gennem alle disse Klasser gradueredes Lønnen. Naar Haandværkerne blev ældre og ikke mere kunde yde fuldt Arbejde, sattes de efterhaanden ned i lavere Klasser – en lempelig Overgang til Pensioneringen, der fulgte, naar de ikke mere kunde arbejde.

Fast Mandskab skal altsaa søges i vedkommende Afdelings Ruller og derefter sammenholdes med Land- og Skibsrullerne og de øvrige her omtalte Arkivalier.

Det enrollerede Mandskab, som svarede til Nutidens værnepligtige, maa søges ad andre Veje. Her er den grundlæggende Ordning at finde i Enrolleringsbestemmelserne af 1704 med senere Ændringer, og Mandskabet maa søges under følgende tre Omraader: *Sø-Enrolleringen*, *Hvervingen* og *Skibene*.

Danmark-Norge og Hertugdømmerne blev omkring Aar 1700 inddelt i Sø-Enrollerings Districter, svarende nogenlunde til Nutidens Udskrivningskredse, hvor man førte Ruller over Distrikternes mandlige Befolkning og opførte dem i Hoved-, Ungdoms- eller Extra-Rullerne, der hver omfattede sine Aldersklasser. Desværre synes næsten alle de originale Distriktsruller at være forsvundet, men Afskrifter findes i stort Tal indsendt til forskellige Myndigheder. Hertil slutter sig andre Ruller, hvor atter det økonomiske er Grundlaget. De hyppigste er de saakaldte *Consumtionsruller*, der er Regnskaber over den Ydelse, der fra Statens Side tilfalder den enkelte enrollerede som Erstatning for hans Tjeneste, og som var graduert efter Befarenhed, saaledes at den fuldbefarne, den halvbefarne og den søvante fik henholdsvis 3, 2 og 1 Rdlr. aarlig. Disse Ruller gengiver i store Træk Distriktsrullerne og er en god Erstatning, hvor disse mangler.

Skulde Manden nu bruges til Tjeneste ved Flaaden, blev han udskrevet, d.v.s. at Distriktet indkaldte ham og opførte ham i en Udskrivningsrulle og sendte ham til det Sted, hvor hans Tjeneste var paakrævet – i de allerfleste Tilfælde til København. Her modtoges han af *Hvervingen* (ofte skrevet *Værbingen*), et Organ hvis Formaal var at modtage, udkommandere til Tjeneste, efter endt Tjeneste atter modtage og endelig at hjemsende vedkommende til hans Hjemsted samt holde Regnskab med hans Økonomi, saaledes at han ved sin Hjemsendelse ikke var Staten noget skyldig. Hvervingens vigtigste Ruller var de saakaldte *Gage-* eller *Betalingsbøger*, der førtes Distriktsvis og udviste den enkeltes Tjeneste og den deraf flydende Løn, Tillæg og Gæld til Staten. Disse Bøger findes bevaret fra ca. 1740–1850 og er forsynet med Register.

Hvervingens anden Hovedkilde var *Kommandolisterne*, de til de forskellige Tjenestesteder udsendte Lister over det Mandskab, som skulde gøre Tjeneste der. Hertil hører ogsaa Af- og Tilgangslister. Disse Lister findes i stort Antal for samlede Tidsrum og er medtaget i Registreringen. Under Hvervingen findes Divisionernes Frimænd i egne Bøger og paa Listerne sammen med de enrollerede.

Var Mandskabet saa endelig naaet til Tjenestestedet, og dette gælder saavel faste som enrollerede, finder vi dem her i de mangfoldige Ruller og Lister, som et Skibs Organisation medførte og som eksempelvis omfattede:

Kokken-Tændelses- og Slukkelsesruller.

Kommen- og Gaaende Rulle med dertil hørende Af- og Tilgangslister. Debets og Kredits Bog, der angiver hver Mands økonomiske Status. Monster Ruller.

Sygelister samt Lister over døde og deserterede med deraf følgende Auktionsforretninger.

Gage-, Kost- og Kvarterpenge-, Afregnings-, og andre Ruller.

Forbedringsruller.

Forstrækningsruller.

Menageruller og mange andre.

Efter endt Tjeneste afgik saa Folkene til Hjemsendelse, de enrollerede til deres Distrikter, de faste til deres Afdelinger.

Den saakaldte *Soldateske* var Afdelinger af Hæren, der kommanderedes til Tjeneste i Skibene som Landgangstroppe og til Afværgelse af Entring. De findes som Regel opført i særlige Ruller, hvor de opføres Regimentsvis.

Som et sidste Element i Skibenes Besætninger finder man de *civile Betiente*, der antoges til den enkelte Rejse og omfattede Folk til alle de civile Bestillinger som f. Eks. Præster, Læger (Barberer), Skrivere, Proviant- og Materialforvaltere, Justits-Sergeanter eller Quartermestre, Styrmand, Bødkere, Kokke, Bagere, Hovmestre, Tjenere m.fl.

Dette Personel maa søges i Hvervingens Betalingsbøger, der optræder i forskellige Forklædninger og begynder senest 1743, dog med flere tidligere Oplysninger. Desuden findes der i forskellige Arkivalierækker et meget stort Materiale i Form af Ansøgninger om saadanne Stillinger. Indenfor den igangværende Registrering er der udarbejdet et Kartotek over dette Personel paa Grundlag af to Rækker „Tegnebøger“ (1733-82), der øjensynlig er en Slags Mellemsgangsbøger, og en Række „Gagebøger for Kjøbenhavns Værbing“

(1743–82), samt en „Hovedbog“ (1708–70) over Regnskabsførere ved Skibene. Dette Register omfatter for Øjeblikket ca. 3000 Sedler, men det vil blive suppleret med, hvad man maatte finde i Fremtiden. Efter 1782 findes de opført i egne Bøger, hvor Rækken dog har flere Huller. Af dette Personel er flere naaet frem til ansete Stillinger i Samfundet. Det skal bemærkes, at de tidligste Oplysninger om de civile Betjente, i det mindste for Læger og Præster, giver Data som paa visse Omraader supplerer saavel Carøes som Wibergs Værker.

Til hele dette System af Ruller slutter sig Søkvæsthusets gennemgaaende velbevarede Arkiv, der gaar tilbage til ca. 1730, og giver Oplysninger om Hospitalsindlæggelser for faste og enrollerede og desuden omfatter Flaadens Pensionister, Almisselemmer og fattige samt de, der for forskellige Forseelser – særlig Betleri – afsoner Straffe ved Arbejde i Anstalten. Forhørsprotokollerne (Examinationsprotokollerne) giver overordentlig gode Oplysninger om Personellets Livs- og Familieforhold.

Der er formentlig Grund til her at nævne, at Betleriet – der er den fremherskende Forseelse – maa ses paa Baggrund af Tiden, hvor Landets Økonomi var saa anstrengt, at de faste Folk ofte i flere Aar maatte savne det nødvendigeste, fordi Staten ikke havde Midler til at udbetale dem deres ringe Løn.

Skal de her omhandlede Forhold belyses mere indgaaende, vil det strække sig langt ud over, hvad man kan medtage i en Tidsskrift-artikel, men man vil have faaet en Antydning af, at Marinens Arkiv indeholder et stort Materiale af personalhistorisk Betydning, som i en nærmere Fremtid vil blive gjort tilgængeligt for denne Forskning. Vel har – som i andre Arkiver – Kassationerne skabt Lakuner, men de mange Indberetninger til forskellige Myndigheder har bevaret meget fra Undergang. Det vil sikkert ved Registreringen lykkes atter at skabe et nogenlunde sammenhængende Hele af de mange spredte Dokumenter.

For den socialt interesserede Historiker rummer Søkvæsthusets Arkiv Oplysninger om et for sin Tid enestaaende Pensionerings- og Forsørgelsessystem.